UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

TETRAEVANGHELUL CORESIAN DE LA 1561. EDIŢIE DE TEXT, STUDIU FILOLOGIC ŞI STUDIU LINGVISTIC

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Gafton Alexandru

Doctorandă:
Ciobanu C.R. Ioana

Anunţ

La data de **23 noiembrie 2019**, ora **11.00**, în **Seminar „G. Ivănescu**”, drd. CIOBANU C.R. Ioana susţine, în şedinţa publică, teza de doctorat cu titlul „TETRAEVANGHELUL CORESIAN DE LA 1561. EDIŢIE DE TEXT, STUDIU FILOLOGIC ŞI STUDIU LINGVISTIC”, în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr. Lăcrămioara PETRESCU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi.

Conducător ştiinţific:

Prof. univ. dr. Alexandru GAFTON, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi.

Referenţi:

Prof. univ. dr. Gheorghe BÂRLEA, Universitatea „Ovidius” Constanţa;

Conf. univ. dr. Adina CHIRILĂ, Universitatea de Vest din Timişoara;

Conf. univ. dr. Ana-Maria MINUŢ, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi.

CUPRINS

Volumul I

TETROEVANGHEL, 1560-1561..... 4
Dentru Mathei sfîntă bună-vestire..... 4
Dentru M‹a›rco sfîntă bună-vestire..... 29
Dentru Luca sfîntă bună-vestire..... 45
Dentru Io‹a›n sfîntă bună-vestire întru sfînta şi marea dumineca Paştilor..... 72
Epilog..... 93

Volumul al II-lea

INTRODUCERE..... 7

STUDIU FILOLOGIC..... 11
Descrierea şi rolul Evangheliilor..... 11
Datarea şi localizarea tipăriturii..... 12
Note despre ediţia de la 1561..... 13
Activitatea tipografului în context cultural..... 13
Versiunea evanghelică coresiană..... 15
Identificarea surselor..... 16
Traducerea şi elaborarea *Tetraevanghelului*..... 21
Aspecte lingvistice în textul de la 1561..... 27
Imboldul traducerii..... 31
Concluzii..... 34

STUDIU LINGVISTIC..... 36
GRAFIA..... 36
Alfabetul chirilic..... 36
Notă asupra ediţiei..... 37
Slovele chirilice..... 39
Particularităţi grafice..... 68

FONETICA..... 73
Vocalism..... 73
Consonantism..... 116
MORFOLOGIA..... 144
Substantivul..... 144
Articolul..... 167
Adjectivul..... 174
Pronumele..... 176
Numeralul..... 190
Verbul..... 196
Adverbul..... 234
Prepoziţia..... 240
Conjuncţia..... 246
Interjecţia..... 249
LEXICUL..... 253
Cuvinte care nu se mai folosesc astăzi în limba română literară modernă..... 254
Cuvinte întrebuinţate astăzi popular sau regional..... 282
Cuvinte cu alt sens decît cel folosit astăzi în limba literară modernă..... 290
Sinonimia..... 323
Inventarul antroponimelor, toponimelor şi etnonimelor evanghelice..... 325

CONSIDERAŢII FINALE 330

BIBLIOGRAFIE 337

COORDONATE ALE CERCETĂRII

Am început acest demers, concretizat în lucrarea de faţă, sub îndemnul evanghelic: „Nemică nu e acoperit ce să nu se descoapere şi taină ce e neştiută să fie” (*Tetraevanghel*, 1560-1561, 20^{r}).

Cercetarea pe care am întreprins-o are ca instrument de lucru un text vechi românesc din secolul al XVI-lea, tipărit de diaconul Coresi în alfabet chirilic: *Tetraevanghelul* (1560 - 1561). Deşi această scriere a reprezentat obiectul examinării şi interpretării a numeroase lucrări de natură filologică sau lingvistică, textul coresian nu a beneficiat pînă în momentul de faţă de o transcriere prin metoda interpretativă sau de o investigaţie amplă asupra faptelor de limbă consemnate în epoca veche, la 1561, în cetatea Braşov.

Prin ediţia actuală, realizată prin transcriere şi interpretare, se încearcă reintroducerea în domeniul ştiinţific a unui important text din secolul al XVI-lea şi reconturarea traseului filologic cu privire la traducerea şi revizia versiunii evanghelice coresiene. Reeditarea acestei tipărituri are la bază intenţia de a restitui *Evangheliile* de la 1561 în forma cît mai apropiată de realitatea secolului al XVI-lea şi de a le conferi statutul de scriere accesibilă publicului larg.

Lucrarea de faţă se înfăţişează în linii mari după structura, metodele şi procedeele prin care sînt elaborate ediţiile scrierilor vechi cu alfabet chirilic. Cercetarea asupra *Tetraevanghelului coresian* s-a materializat prin transcrierea

şi editarea textului, prin interpretarea informaţiilor de ordin filologic şi prin analiza asupra trăsăturilor lingvistice.

Transcrierea tipăriturii de la 1561 s-a realizat prin metoda interpretativă şi prin respectarea principiilor fonologiei. Textul cu slove chirilice se înfăţişează în ochii filologului-editor cu dificultate, ca o provocare: sistemul chirilic nu se suprapune perfect cu sistemul latin; există puţine informaţii şi date istorice care să confirme variantele de pronunţie din epoca veche; variabilitatea este mereu prezentă din lipsa unor graniţe şi norme lingvistice clar conturate. Bazată pe legi lingvistice active în epoca veche dar şi pe distribuţia graiurilor, transcrierea textului redă, după multiple procese de observaţie şi cercetare, reflexia limbii din secolul al XVI-lea.

Pe lîngă reproducerea textului în sistem grafic latin, *Tetraevanghelul coresian* a fost încadrat, conform principiilor filologice, în contextul istoric în care a luat naştere. De o importanţă majoră pentru studiul culturii scrise, *Evangheliile* tipărite de renumitul diacon Coresi în limba română au fost supuse unui studiu amănunţit pentru a se stabili sau reconfirma data şi locul tipăririi, procesul de traducere şi revizie, precum şi influenţele culturale care au contribuit la tipărirea şi circulaţia exemplarelor coresiene. De asemenea, textul imprimat în secolul al XVI-lea a fost pus, după aproape jumătate de mileniu, sub lupa investigaţiei lingvistice. Limba *Tetraevanghelului românesc* a fost disecată din perspectivă fonetică, morfologică şi lexicală.

Concluziile pe care analiza asupra textului le dezvăluie sînt importante nu numai pentru înţelegerea versiunii evanghelice imprimate la 1561, ci şi pentru receptarea tipăriturilor coresiene în ansamblu sau pentru observarea limbii din secolul al XVI-lea. Prin acest studiu se reconfirmă, se reconfigurează şi se construieşte perspectiva asupra realităţii lingvistice de la începuturile variantei scrise. Avînd ca scop reconstituirea unui fragment din evoluţia limbii române, această analiză se doreşte a fi o piesă din puzzle-ul de texte literare, care să contribuie la relevarea unor răspunsuri: *Cum se înfăţişa limba română în textele din secolul al XVI-lea? Prin ce modalităţi s-au constituit primele noastre scrieri? Sau cît de unitară şi „normată" era limba din tipăriturile diaconului?*. Lucrarea *Tetraevanghelul coresian de la 1561. Ediţie de text, studiu filologic şi studiu lingvistic* este o invitaţie în vremuri de odinioară, către buchile coresiene gravate pe hîrtie braşoveană, către obîrşia scrisului literar românesc. Trăgîndu-şi seva din însăşi cartea tipărită acum sute de ani, cercetarea de faţă încearcă să pătrundă tainele cu care orice text vechi este investit.

*

REPERE FILOLOGICE

Studiul filologic are misiunea de a desluşi şi definitiva imaginea prin care Evangheliile de la 1561 sînt cunoscute astăzi în cultura română.

Tetraevanghelul coresian, carte esenţială pentru bisericile creştine, una dintre primele scrieri tipărite în limba română, deţine o valoare inestimabilă. Evangheliile de la 1561 marchează, alături de celelalte texte ale secolului al XVI-lea, activitatea creatoare în limba română: cercetare - consultare - colaţionare - traducere şi adaptare - elaborare - corectare şi revizuire - tipărire.

Absenţa unei culturi scrise anterioare, nivelul redus de dezvoltare a limbii, opţiunile lingvistice limitate, lipsa unor reguli stabile, transformă apariţia primelor texte literare româneşti într-o sarcină greu de îndeplinit. Constituirea *Tetraevanghelului* s-a înfăptuit prin imitarea unor prototipuri străine, prin procesul traducerii. Întrucît secolul al XVI-lea reprezintă geneza culturii scrise în limba română, textele reflectă principii incerte şi neclare, reguli şi tradiţii lingvistice în primă fază de dezvoltare.

Tipăritura coresiană de la 1561 reprezintă o mostră perfectă a transformărilor şi inovaţiilor, a zbuciumului şi tulburării ce descriu secolul al XVI-lea. Textul, prin faptele de limbă pe care le consemnează, este martorul încă existent al evoluţiei, al schimbării, al cristalizării limbii literare.

Textul evanghelic al lui Coresi se remarcă şi se diferenţiază de renumitele scrieri coresiene prin opoziţii lingvistice şi textuale ce se realizează în majoritatea

cazurilor între *Evangheliile după Matei* şi *Marcu* pe de o parte şi *Evangheliile după Luca* şi *Ioan* pe de altă parte. Din această opoziţie rezultă variante fonetice multiple, modalităţi diferite de formare a timpurilor verbale, serii sinonimice complexe. Analiza amănunţită a acestor oscilaţii scoate la iveală existenţa a cel puţin doi traducători care au redat evangheliile distinct.

Tetraevanghelul de la 1561 reprezintă suma unor procese mentale diferite. Textul relevă modalităţi de traducere care redau percepţii diferite asupra lumii. Tocmai reperarea acestor opţiuni ne permite să vorbim despre fractura lingvistică ce se realizează între primele şi ultimele două evanghelii, de existenţa a două traduceri, elaborate de către persoane diferite. Opoziţia reprezintă una din trăsăturile fundamentale ale *Tetraevanghelui*: opoziţia dintre normă individuală şi normă generală, dintre variaţie şi stabilitate, dintre element specific şi ansamblu, dintre vorbire şi conştiinţa că uzul are potenţial de normă. Opoziţia reprezintă de fapt definiţia limbii în secolul al XVI-lea în încercarea de a-şi stabili principii fundamentele şi forme unice.

Cartea, indiferent de curentul care a contribuit la punerea ei în circulaţie, devine un instrument revoluţionar al secolului: redarea în limba română a scrierii ce arată voia şi legea lui Dumnezeu. Coresi, prin textele sfinte pe care le tipăreşte, conferă o nouă valoare semantică divinităţii - *Dumnezeu prin spirit şi cuvînt*: „Scrisă iaste că nu cu pîine numai viu va fi omul, ce de toate *cuvintele Domnului*” (120^{r}|6-8). Diaconul face astfel posibilă, prin activitatea sa

constantă, întîlnirea cu Dumnezeu: „De-ncepută era cuvînt şi cuvîntul era către Dumnezeu şi *Dumnezeu era cuvînt*” (181[r]|3-5).

ASPECTE LINGVISTICE.
ÎNCERCARE DE SINTEZĂ

GRAFIA

Scrierea prin alfabet chirilic în secolul al XVI-lea în spaţiul românesc este conectată de scrierea în limba slavă veche. Tipografii împrumută nu numai sistemul grafic pentru a reda şi echivala sunete, ci totodată numeroase norme ortografice, preluate după model slavon.

Tetraevanghelul coresian redă tendinţele epocii: căutarea asiduă a unor principii şi formule adecvate scrierii. Luînd naştere din tiparniţa coresiană, buchile gravate la 1561 reflectă nestatornicia secolului al XVI-lea - prin momentul de început pe care îl marchează, dar şi unitatea pe care Coresi o conferă scrierilor sale - prin respectul şi fidelitatea pentru originalul slavon. Grafia din textul evanghelic prezintă multiple variaţii, dar şi încercări de normare: semne inutile ale scrierii, dar şi slove necesare transmiterii mesajului biblic; legi grafice neclare, aplicate inconsecvent, dar şi reprezentări ale închegării unui sistem de scriere valid pe teritoriul românesc.

Relativ incompatibil cu structura romanică a limbii, alfabetul chirilic reuşeşte în secolul al XVI-lea să redea în

scris realitatea fonetică românească ca sistem de comunicare în spaţiul carpato-danubian.

FONETICA

Aspectele de ordin fonetic înregistrate în *Tetraevanghelul coresian* prezintă în raport cu celelalte paliere ale limbii cel mai înalt grad de variabilitate, fluctuaţie, dinamism. Variante duble sau multiple ale aceluiaşi cuvînt coexistă în text uneori în acelaşi verset biblic, în aceeaşi evanghelie sau în cuprinsul aceleiaşi pagini.

Înscriindu-se în amplul şi complexul proces de dezvoltare, trăsăturile fonetice ale scrierii reflectă un grad ridicat de inconsecvenţă, configuraţie instabilă, reproduceri grafice multiple. Fiind integrate în fenomene fonetice active, în plină desfăşurare în secolul al XVI-lea, unităţile lingvistice ale Evangheliei urmează direcţii de reprezentare diferite.

Particularităţile pe care textul evanghelic le înregistrează reflectă etapa de evoluţie a limbii. Prin înglobarea acestor trăsături, *Tetraevanghelul coresian* se raliază grupului de prime texte în limba română, reprezentării cartografice a repartiţiei dialectale, proiecţiei lingvistice din epoca veche. Redînd cu fidelitate etimonul care le-a dat naştere sau înscriindu-se în traseul de evoluţie naturală, formele înregistrate în Evangheliile coresiene prezintă aspectul fonetic şi fonologic al variantei literare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Păstrarea fonetismelor etimologice, dar şi tendinţa de a adopta inovaţiile ce apar în epocă, echilibrul dintre conservarea aspectelor vechi şi adoptarea formelor noi, transformă *Tetraevanghelul coresian* de la 1561 într-un text aparte, cu un caracter individual şi un set de trăsături specifice.

MORFOLOGIA

Nivelul morfologic reprezintă forma cea mai stabilă a limbii. Particularităţile consemnate de textul coresian nu modifică aspectul unitar, constant, al varietăţii lingvistice vechi. Scrierea de la 1561 înregistrează limba secolului al XVI-lea în plină evoluţie, cu multiple variante lingvistice, cu forme ce alternează, oscilează. Variaţiile sînt însă nesemnificative în raport cu sistemul faptelor de limbă, al principiilor logice, al dezvoltării treptate.

Limba tetraevanghelică de la 1561 se prezintă din perspectivă morfologică ca un sistem stabil, conservator, relativ unitar. Variaţiile care caracterizează această etapă de evoluţie lingvistică se manifestă în special în flexiunea substantivului şi în conjugarea verbului. Din perspectivă gramaticală, formele şi structurile cuvintelor cunosc o libertate creată de absenţa regulilor fixe şi de lipsa tendinţelor de normare.

Asemenea variantelor fonetice multiple, nivelul morfologic este redat prin paradigme oscilante, declinări duble, desinenţe de plural concurente. Asemenea întregului palier lingvistic din secolul al XVI-lea, morfologia

întregistrează o rivalitate dintre arhaic şi inovator, dintre etimologic şi analogic, dintre complex şi simplu. Oscilaţiile derivă de multe ori din încercările normative ale limbii de a încadra şi defini valul de împrumuturi care pătrunde în această perioadă. Însă aceste variaţii nu produc modificări majore în structura de bază a limbii, în scheletul organismelor lingvistice, în constituţia internă a funcţionării şi dezvoltării limbii.

Structurile gramaticale prezintă atît forme etimologice, care respectă regulile limbii-sursă, cît şi forme analogice, realizate după tiparul asemănării. Transformările sînt naturale, create de vorbitori prin înşişi vorbitori, iar asimilarea lor în construcţia de bază a limbii se creează fără efort sau constrîngeri. Modificările formale din structura internă a cuvintelor se realizează prin faze succesive, prin etape ce facilitează procesul de integrare a noţiunilor în sistem.

LEXICUL

Lexicul *Tetraevanghelului coresian* este caracterizat printr-o rivalitate puternică între cuvintele moştenite şi cele împrumutate. Valul de slavonisme ce se infiltrează în limba română prin traducerea textelor religioase concurează cu termenii de origine latină deja existenţi în sistemul de comunicare.

Copie fidelă a originalului slavon, *Tetraevanghelul* consemnează preferinţa traducătorilor pentru cuvinte cu etimologie slavă în defavoarea celor de origine latină. Mulţi

dintre aceşti termeni împrumutaţi descriu noţiuni care nu cunosc alt semnificant în limba română la această vreme şi care satisfac cerinţele şi nevoile de dezvoltare lingvistică. Predomină cuvintele de origine latină, dar ponderea cuvintelor slave este semnificativă.

Textul coresian se distinge în acest secol printr-un important grup de cuvinte de origine grecească, prin cuvinte formate prin compunere şi prin derivate inovative. Făcînd apel atît la mijloace interne, dar mai ales la modalităţi externe de dezvoltare a palierului lexical, Coresi apare pentru limba secolului al XVI-lea drept un important factor de îmbogăţire a vocabularului.

Lexicul *Tetraevanghelului* este fluctuant, variabil, chiar dacă se manifestă în variantă scrisă. Termenii consemnaţi la 1561 reflectă realitatea secolului al XVI-lea, concepţia despre lume, schimbările ce se produc în viaţa socială şi culturală.

Împrumuturile, calcurile lexicale, permutările semantice, derivatele cu valori neaşteptate, au meritul de a contribui la restructurarea vocabularului limbii din secolul al XVI-lea.

*

CONCLUZII ALE CERCETĂRII

Analiza pe care am întreprins-o asupra *Tetraevanghelului coresian* de la 1561 plasează scrierea la graniţa dintre tradiţie şi inovaţie, dintre conservare şi schimbare. În paginile tipărite între 1560 şi 1561 se regăseşte o fărîmă de istorie ce ne oferă informaţii esenţiale cu privire la dezvoltarea societăţii, dar mai ales la procesul de constituire a limbii române în varianta sa literară. Textul înglobează elemente care înregistrează oscilaţia, evoluţia faptelor de limbă. Prin aceste particularităţi se reflectă tendinţele epocii rezultate din uz, transformările succesive ce caracterizează acest stadiu istoric, modul de manifestare a variantei lingvistice, precum şi germenele aspectului literar în limba română.

Fenomenele înregistrate în textul coresian descriu etapa de evoluţie a limbii, caracterizată printr-o continuă variaţie, şi procesele de constituire a unor norme în prim stadiu de formare. Limba secolului al XVI-lea văzută prin ochii *Tetraevanghelului* îşi caută identitatea. Sumă a varietăţilor lingvistice regionale, liant dintre arhaic şi inovator, limba română de la 1560 reprezintă un ansamblu de forme, un cumul de oscilaţii, un întreg a cărui unitate este fracţionată. Libertatea pe care o cunoaşte în această etapă de dezvoltare face posibilă concurenţa şi co-ocurenţa unor variante multiple în paginile aceluiaşi text. Transformările pe care *Tetraevanghelul* le consemnează descriu raportul dintre trecut ~ prezent ~ viitor, dintre uz şi normă individuală, dintre statornicie şi creaţie.

Concluziile care derivă din textul de la 1561 elimină tendinţa încă activă de a trata tipăriturile coresiene împreună şi de a le descrie prin unitate - constanţă - normă. Fiecare text coresian trebuie tratat individual, întrucît particularităţile pe care le prezintă sînt unice.

Tetraevanghelul, tipăritură a lui Coresi finalizată în 1561, este o compilaţie a două traduceri realizate de către persoane diferite. Această modalitate prin care s-au imprimat evangheliile coresiene în limba română a condus la oscilaţii fonetice, structurale şi lexicale în cuprinsul aceluiaşi text. În ciuda inconsecvenţelor care caracterizează nu numai textul, ci şi epoca în care s-a tipărit, *Tetraevanghelul coresian* şi-a împlinit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea scopul - acela de a transmite cuvîntul lui Dumnezeu.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Izvoare:

Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Braşov, 1561 (facsimile).

Lucrări teoretice şi aplicate:

Avram, Andrei, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XV, nr. 1-5, 1964.

Barborică, Elena; Onu, Liviu; Teodorescu, Mirela, *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării ştiinţifice a limbii române*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1972.

Bărbulescu, Ilie, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI şi XVII în legătură cu monumentele paleo-, sîrbo-, bulgaro-, ruso- şi româno-slave*, Tipografia „Universitara" A.G. Brătănescu, Bucureşti, 1904.

Camară, Iosif, *Versiunile româneşti ale rugăciunii Tatăl Nostru din secolul al XVI-lea în raport cu originalele lor slavone*, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică şi traductologie*. Lucrările Simpozionului Naţional „Explorări în tradiţia biblică românească şi europeană", vol. I, p. 36-52.

Chivu, Gheorghe/ Costinescu, Mariana/ Frâncu, Constantin/ Gheţie, Ion (coordonator)/ Moraru, Roman/ Teodorescu, Mirela, *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (1532-1780), Editura Academiei, Bucureşti, 1997.

Ciobanu, Ştefan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Editura Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1947.

Densusianu, Ovid, *Istoria limbii române*, *vol. II, Secolul al XVI-lea*, Ediţie îngrijită de prof. univ. J. Byck, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.

Drăganu, Nicolae, *Un pasaj din Evangheliarul de la 1560–61 al lui Coresi rău înţeles pînă acum*, în „Dacoromania", I, 1920-1921, Cluj, 1921, p. 349-3521.

Drăganu, Nicolae, *Istoria literaturii române din Transilvania de la origini până la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*.

Histoire de la litterature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle, Editura Clusium, 2003.

Frâncu Constantin, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ şi conjunctiv în -ră*, în „Limba română”, XXXI, nr. 4-5, 1982, p. 281-293.

Frâncu, Constantin, *Geneza şi evoluţia formelor verbale supracompuse în limba română*, în „Anuar de Lingvistică şi Istorie Literară”, XXIX, nr. 29, 1983-1984, p. 23-62.

Frâncu, Constantin, *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială „Demiurg”, Iaşi, 2000.

Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi* (1521-1780), Casa Editorială „Demiurg”, Iaşi, 2009.

Frâncu, Constantin, *Geneza limbii române şi etnogeneza românilor*. *Ediţie definitivă*. Indice general alcătuit de Alexandrina Ioniţă, Casa Editorială „Demiurg” Plus, Iaşi, 2013.

Gafton, Alexandru, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea. Studiu lingvistic asupra Codicelui Bratul în comparaţie cu Codicele Voroneţean, Praxiul Coresian şi Apostolul Iorga*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2001.

Gafton, Alexandru, *Introducere în paleografia româno-chirilică*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2001.

Gafton, Alexandru, *Elemente de istorie a limbii române*, Editura Restitutio, Iaşi, 2001.

Gafton, Alexandru, *După Luther. Traducerea vechilor texte româneşti*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2005.

Gafton, Alexandru, *De la traducere la normă literară. Contribuţia traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2012.

Gaster, Moses, *Chrestomaţie română*, vol. I, F. A. Brokhaus, Leipzig, 1891.

Gheţie, Ion, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

Gheţie, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975.

Gheţie, Ion/ Mareş, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.

Gheţie, Ion/ Mareş, Alexandru, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1985.

Gheţie, Ion/ Mareş, Alexandru, *Diaconul Coresi şi izbînda scrisului în limba română*, Editura Minerva, Bucureşti, 1994.

Guţu Romalo, Valeria (coordonator), *Gramatica limbii române. I. Cuvîntul; II. Enunţul*, Editura Academiei, Bucureşti, 2005; 2008.

Haneş, Petre, *Evangheliarul românesc din 1561 în comparaţiune cu cel slavonesc*, în „Convorbiri literare", XLVII, 1913, nr. 10, p. 988-1007.

Hoarţă Cărăuşu, Luminiţa, A*specte morfosintactice ale textelor religioase din secolul al XVI-lea*, în „Philologica Jassyensia", An VIII, Nr. 1 (15), 2012, p. 9-18.

Ionescu, L., *În legătură cu originalul românesc al Tetraevanghelului coresian*, în „Limba Română", XXVIII, 1979, nr. 2, p. 207-208.

Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Atelierele Grafice I.V. Socecu, Bucureşti, 1904.

Iorga Nicolae, *Istoria literaturii româneşti, vol I, Literatura populară - Literatura slavonă - Vechea literatură religioasă. Întîii cronicari (-1688)*. Ediţia a II-a revăzută şi larg întregită, Editura Librăriei Pavel Suru, Bucureşti, 1925.

Ivănescu, Gheorghe, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Editura Tipografia Alexandru A. Terek", Iaşi, 1947.

Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 1980.

Ivănescu, Gheorghe, *Studii de istoria limbii române literare*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Al. Andriescu, Editura Junimea, Iaşi, 1989.

Mareş, Alexandru, *Precizări privind traducerea Tetraevanghelului lui Coresi*, în „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, XVIII, nr. 6, 1967, p. 651-667.

Mareş, Alexandru, *Observaţii cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în „Limba română", XVI, nr. 1, 1967, p. 65-75.

Mareş, Alexandru, *Note despre Coresi*, în „Limba română“, XIX, 1970, nr. 3, p. 254-255.

Mareş, Alexandru, *O versiune rotacizantă a celor patru evanghelii. Un izvor necunoscut a Tetraevanghelului din 1561*, în „Limba română”, XXIII, nr. 3, 1974, p. 217-222.

Mareş, Alexandru, *Originalele primelor traduceri româneşti ale Tetraevanghelului şi Psaltirii*, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, coordonator Ion Gheţie, Editura Universităţii, Bucureşti, 1982, p. 183-206.

Mareş, Alexandru, *O apreciere din 1726 asupra limbii Tetraevanghelului coresian*, în „Limba română”, volum. 41, nr. 1-2, 1992, p. 47-49.

Mareş, Alexandru, Din *nou despre grafia* **ѧдинсєрє** *din Tetraevanghelul coresian*, în „Limba româmă”, LXVI, nr. 3, 2017, p. 347–349.

Mazilu, D.R., *Diaconul Coresi. Contribuţii*, Tipografia librăriei „Cartea românească”, Ploieşti, 1933.

Minuţ, Ana-Maria, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Editura Universităţii, Iaşi, 2002.

Munteanu, Eugen, *Istoria limbii române literare*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2004.

Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.

Munteanu, Ştefan/ Ţîra, Vasile, *Istoria Limbii Române Literare. Privire generală*, Ediţie revizuită şi adăugită, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983.

Nicolaescu, Ştefan-Stoica, Studiu Istoric *Diaconul Coresi şi familia sa*, extras din „Revista de Istorie, Arheologie şi Filologie”, volumul IX, Fascicolul pe Trimestru II, 1909, p. 265-291.

Oltean, Vasile, *Actualitatea diaconului Coresi*, în „Cumidava”, XXVI, 2003, p. 63-68.

Panaitescu, P.P., *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1965.

Panaitescu, P.P., *Contribuţii la istoria culturii româneşti*. Ediţie îngrijită de Silvia Panaitescu. Prefaţă, note şi bibliografie de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.

Pavel, Eugen, *Arheologia textului*, Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, 2012.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol I, ediţia a II-a, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991.

Philippide, Alexandru, *Originea românilor*, *vol. I, Ce spun izvoarele istorice*, Tipografia Viaţa românească, Iaşi, 1923.

Philippide, Alexandru, *Istoria limbii române*, Editura Polirom, Iaşi, 2011.

Predescu, Lucian, *Diaconul Coresi*, Editura Bucovina, Bucureşti, 1933.

Puşcariu, Sextil, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Tiparul şi editura Krafft & Drotleff, Sibiu, 1930.

Rosetti, Alexandru, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1932.

Rosetti, Alexandru, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XV, nr. 2, 1964, p. 127-133.

Rosetti, Alexandru/ Cazacu, Boris/ Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare,* vol. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.

Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române de la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediţie definitivă, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

Sala, Marius/ Vintilă-Rădulescu, Ioana, *Limbile Europei*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001.

Stinghe, Sterie, *Istoriia Beserecei Şcheilor Braşovului (manuscript de la Radu Tempe)*, Tipografia Ciurcu & Comp., Braşov, 1899.

Sulică, Nicolae, *Coresi scriitor séu tipograf?* din seria *Un capitol din istoria primelor începuturi de literatură cultă naţională la Români*, în „Gazeta Transilvaniei", LXIV, nr. 196, Braşov, 1901.

Vîrtosu, Emil, *Paleografia româno-chirilică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

Zgraon, Florentina, *Localizarea Tetraevanghelului coresian din 1561*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, coordornator Ion Gheție, Editura Universităţii, Bucureşti, 1982, p. 317-344.

Dicţionare

Dicţionarul etimologic al limbii române, elaborat de Alexandru Ciorănescu, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2002.

Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR), Volumul I, A-B, Tiraj nou, revizuit, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012.

Dicţionaru Limbii româneşti (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provinciliazme) de August Scriban, ediţiunea întîia, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună", Iaşi, 1939.

Dicţionarul Limbii Române (DA 1906-1994; DLR 1965-2010), Editura Academiei.

Micul dicţionar academic, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2010.

Dicţionar religios. Termeni religioşi, credinţe populare şi nume proprii, elaborat de Ion Stoian, Editura Garamond, Bucureşti, 1994.

Dicţionarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali elaborat de Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.

Dicţionar Onomastic Românesc, elaborat de N. A. Constantinescu, Editura Academiei, 1963.